

у ствари није представљала тестамент. То је било напросто имовинско сингуларно располагање *mortis causa*, али без именована наследника. Грчко право (па ни атинско) не познаје никакав „тестамент без адопције“; с друге стране, у грчком праву нема друге могућности да се именује универзални сукцесор осим кроз адопцију. Али, ни то онда више није тестамент *stricto sensu*.

Реч „*diathēke*“ отуда не означава тестамент. Она, додуше, нема стално дефинисану правну садржину, пре је само *terminus technicus*, тако да је Бискарди у праву кад истиче да реч има различит смисао. Али, рекло би се да је то последица чињенице да „*diathēke*“ једноставно значи располагање за случај смрти, означава саму изјаву последње воље, сам акт располагања *mortis causa*, па и документ — писмено о таквом располагању, без обзира на његову садржину (да ли укључује адопцију или не, итд.). Због тога је и могуће да исто лице учини више таквих пуноважних располагања, односно више таквих изјава последње воље. Зато ће се често у изворима појављивати плурал („*diathekai*“) чак и за означавање једног јединог „тестамент“, који у ствари само садржи више сингуларних располагања. Она се, дакако, могу садржавати и у различитим актима, тако да је компатибилно постојање већег броја „*diathēke*“, али таквих у којима се не именује универзални сукцесор, већ само сингуларни. Без ослоњања на изворе ван атинског права, до ових закључака теже је доспети. Чак и када би се писала књига само о атинском праву, упоредни материјал из других полиса код овог и бројних других питања је незаобилазан.

Но, независно од поменуће генералне методолошке примедбе и могућих неслагања са појединим ставовима, остаје ван спора оцена да је Бискардијево дело, после Бошеовог, Липонусовог и Харисоновог, четврти беокуп на коме ће се заснивати даље изучавање античког грчког права. Има књига којима је потребан протек одређеног времена и мало патине да би се искристалисао суд о њиховој правној вредности. Рад професора Бискардија, међутим, од првих дана свог постојања заузео је почасно место у кабинетима хелениста, биће незаобилазно штиво свим правним историчарима, а могао би неизмерно користити како правницима позитивистима, тако и широј, неправничкој читалачкој публици.

др Сима Аврамовић

ПРОТА МАТИЈА НЕНАДОВИЋ И ЊЕГОВО ДОБА, Београд, САНУ, 1985, 488 страна

Када се у животу народа дешавају крупни историјски догађаји, уз то и преломни за његов положај и развој, онда из његових недара израњају многе знамените личности. Оне су често не само носиоци догађаја, већ и њихови хроничари. Дешавало се да и најистакнутији учесници разноврсних збивања временом падају у заборав. То би се могло рећи и за проту Матију Ненадовића и целу породицу Ненадовић иако су многи њени чланови активно учествовали у свим догађајима у српској историји од Кочине крајине до Милошевог устанка 1815. Желећи да освежи успомену на вишеструку улогу проте Матије Ненадовића, Српска академија наука и уметности је, поводом двестогодишњице његовог рођења, организовала научни скуп који је одржан од 5. до 7. децембра 1978. То је био покушај да се, уз многе знане, изнесу и неки мање познати подаци и да се са дистанце протеклог времена оцени вишеструка делатност једне од најистакнутијих личности јавног живота Србије у првој половини XIX века, у једној од најбујнијих епоха у животу српског народа.

Један од организатора првог устанка, војвода, судија, државник и дипломата, прота Матија Ненадовић је хроничар свога доба а своје место у историји заузео је великим делом захваљујући *Мемоарима* који, садржајем и приступом, спајају у себи елементе књижевно-историјског и географско-етничког дела (саопштења Р. Самарцића и В. Стојанчеви-

ћа). У њима је описана Србија од Бранковине, преко Шумадије до Тимочке крајине и материјалног положаја и карактерних особина њених становника. Ословљавање речима: „брате“ и „браћо“ за проту Матију је доказ јединства и живота без мржње и зависти. Иако не пропушта да помене и неке сукобе, нарочито сукобе старешина око власти, за проту Матију је Србин једно, што се нарочито испољава у тешким тренуцима. Прота искрено пати због несреће која је настала 1813. и у тексту: „После пропасти“, писаном у Срему, оплакује злу судбину народа, види згаришта и стрепи од нестанка Срба („Нека се небо смиљује сиротом српском народу“) али истовремено трезвено расуђује о узроцима пропасти устанка. Ипак, он не даје свој суд јер не жели да пише историју свога времена.

Иако је учесник српске револуције, прота Матија се оваквим својим ставом разликује од других писаца, својих савременика. Он није еписки певач попут Филипа Вишњића, ни романтичарски приповедач и поета као Симе Милутиновић. Он није ни сакупљач грађе о бурним временима као Вук Караџић. Он се, пре свега, труди да реално прикаже своје време али се не упушта у његово оцењивање. Не пружа дубљу анализу узрока и последица. Непосредно и речито Матија оставља казивање (сећање) поколењима а садржину докумената којима располаже износи без коментара као казивање других. Иако због тога са становишта историографије *Мемоари* представљају субјективно гледање на историјска збивања, ово дело је значајно не само као сведочанство о једном времену већ и као покушај да се историјски догађаји прикажу у светлости стварних збивања. Зато је разумљиво што се највећи број саопштења на научном скупу односио на *Мемоаре* и одређивање њиховог места у филозофији (Д. Недељковић), историографији (Р. Самарџић), књижевности (М. Павић, В. Дедијер, С. Леовац, С. Кољевић, Н. Кољевић, Б. Пејовић, Ш. Јуришић, Н. Килибарда, П. Протић, Ј. Јерковић) и лингвистици (А. Младеновић, Д. Јовић, Ј. Кашић, М. Стојаковић). Личности које зраче неизбежно привлаче пажњу и уметника, па је то случај и проте Матије, било да је реч о портретском сликарству опште (Н. Кусовац), било о портретима проте Матије Ненадовића (Љ. Никић), било о Бранковини као културно-историјском комплексу (Б. Вујовић).

Читаоци који у проту Матију Ненадовићу очекују да виде пре свега истакнутог војсковођу првог устанка биће изненађени релативно малим бројем радова из историје. Изостављање очекиване биографије (за коју се могло претпоставити да је опште позната) надокнађено је саопштењима о пореклу Ненадовића (Р. Тричковић) и улози Ненадовића у народној војсци (Г. Шкриванић). Једно саопштење говори о Србији пред устанак (Б. Недељковић), једно о Србији за време устанка у делу проте Матије (В. Стојанчевић) а једно о црквеним приликама у Србији (Д. Кашић) док се једно односи на „Протокол писама о ратовању крај Дрине“ (М. Савић). Уз све индивидуалне одлике Матија је уклопљен у традицију породице Ненадовић која се сматра творцем народне војске. Његов отац Алекса је фрајкор, аустријски поручник а потом кнез и вођа народне војске (што ће га коштати живота), стриц Јаков је (1804) организатор покрета у ваљевском крају и истакнути заповедник у бојевима од Шапца, преко Карановца и Београда. Годину 1813. Ненадовићи проводе у грчу, повлачењу и преласку у Аустрију.

Велика је штета што није било саопштења о Матијином деловању као државника, судије и законодавца а такође је значајна дипломатска активност првог дипломате српског устанка само делимично осветљена и то претежно у радовима страних учесника који су искористили прилику да политику своје земље према Србији и Србима прикажу у лепшим бојама него што би то учинили наши историчари. Прота Матија је заслужио да се каже много више. Он је био оснивач Савјета и судства. Као предлагач првих закона о уставничкој Србији дошао је у сукоб са појединим вођама устанка па и са самим Караборћем.

Већу пажњу је заслуживало протино виђење места Србије. Он је њу видео у границама пашалука, као аутономну и везану за велике силе, пре свега за Русију. И то је израз његовог реализма. У складу с тим је било целокупно његово деловање на дипломатском пољу 1804—1815. Можда је захваљујући томе постао главни српски преговарач. О

том раду проте Матије су говорила само три учесника од којих двоје страних. Виктор Петровић Грачов је говорио о Матији Ненадовићу и првој српској депутацији 1804, Славко Гавриловић о српско-аустријским односима 1804—1806. и активности проте Матије а Ирина Степановна Достјан о руској политици према српском питању и проти Матији за време Бечког конгреса (1814—1815).

Дипломатске мисије проте Матије током више од једне деценије имале су различите поводе. Прва мисија у Русији (1804—1805) је била у знаку тражења помоћи за борбу против Турака. Њен исход је био доста скроман и свео се на извесну помоћ у новцу и оружју и на обећање дипломатске помоћи у Цариграду приликом преговарања Срба са Турцима. Нешто је другачија мисија у Бечу 1814—1815. Основни циљ је био да се, посредством Русије, од великих сила тражи заштита Срба и прекид страдања коме су били изложени после пропасти устанка 1813. Прота Матија доноси ногу у којој се позива на члан 8. Букурешког уговора (1812) а руска влада је покушала да покрене питање положаја хришћана у Турској, нарочито Срба, позивајући се на турску обавезу заштите хришћана и њихових црква и руском праву заштите православне цркве на основу члана 7. Кучук-Кајнарџијског уговора (1774). Наде проте Матије се нису у потпуности оствариле због држања осталих великих сила. Неутрална Аустрија и туркофилска Енглеска нису желеле да ојачају утицај Русије и више су биле заокупљене Наполеоновим повратком с Елбе. Касније, опет, руска иницијатива није прихваћена јер се Наполеонова освајања нису тицала „источног питања“. Ипак, мисија проте Матије у Бечу доноси посредно неке резултате. У лето 1815, после коначног слома Наполеона и вести о Милошевом устанку, цар Александар I преко Италиноског тражи од султана да поправи положај Срба у пашалуку, што доводи до тога да се угушење устанка замени преговорима с Милошем (В. Грачов и И. Достјан).

Као дипломата, Матија је покушао да успостави везе између устаника и Аустрије (1804—1806) али у томе није успео. Аустријска дворска канцеларија је одбила молбу за војну помоћ а Матија успева да нешто набави преко српских трговаца док ће аустријски заповедници, стари знанци Ненадовића, допуштати прелазак граничара у српске редове и инструктора за тобџије који ће остати у Србији. Нешто више успеха имаће прота по црквеној линији. Од митрополита Стратимировића добијаће бар моралну подршку. Званични аустријски кругови су упорно понављали жељу за миром с Турском а Србима је помоћ обећавана само под условом да преговарају са Турцима. Због тога су односи с Аустријом били све лошији и све више усмеравани на Русију (С. Гавриловић).

Пажњу читалаца мора да привуче кратко али садржајно саопштење једног француског савременика о проти Матији Ненадовићу. Велики пријатељ Југословена Мишел Обен (*Michel Aubin*) износи занимљив суд не само о Матији већ и о томе како га је видео и описао Сиприен Робер (*Cyprien Robert*) чија је књига *Турски Словени (Les Slaves de Turquie, 1844)* изазвала велико интересовање јавности, ионако велико за све што се тицало „источног питања“, а писцу донела част да наследи Адама Мицкјевича на катедри за словенску књижевност на *College de France*. Обен се не ограничава на критичко разматрање судова о проти Матији већ и на Роберову жестоку критику владавине Милоша Обреновића и одговор Милошевих присталица, пре свега Бартоломеа Кунберта и кнеза Михаила који сумњичи и једног „патриоту“, „с оне стране Дунава“, за кога Обен претпоставља да би могао да буде прота Матија.

Овиме се сигурно не исцрпљује проучавање личности Матије Ненадовића. Остаје да се осветли његов чисто духовни рад. Матија Ненадовић није само књижевник раног романтизма. Он је и настављач народних традиција — породичних задруга каквих је, осим породице Ненадовића, било још много у Србији с краја XVIII и током XIX века. Матија је добро познавао и неговао обичајно право и није случајно за време Милошеве владавине постао члан суда. Зато су значајни покушаји Б. Недељковића, В. Дедијера, Д. Кашића, П. Протића и других да се рад Матије Ненадовића сагледа и са ових становишта.

Из тих разлога је можда требало забележити и објавити и неке усмене интервенције као допринос свестранијем сагледавању делатности ове изузетне личности наше историје. Не због протје Матеје, већ због нас самих, јер нас нова сазнања о њему духовно обогаћују. Нема сумње да ће овај вредан зборник радова корисно послужити широј не само научној јавности, како нашој тако и страниј. Томе ће помоћи резимеи на страним језицима, највише на француском. Штега што у њима има много грешака које сви читаоци неће приметити само као „штампарске“. То одудара од ове, иначе, одлично опремљене и занимљиве књиге.

Мирослав Милојевић

Проф. др Јован Борђевић, проф. др Славољуб Поновић, проф. др Димитрије Кулић, ФЕДЕРАЛИЗАМ И РЕГИОНАЛИЗАМ, Београд, „Савремена администрација“, 1987. стр. 279

Заострени друштвени конфликти могу двоструко да утичу на теоријско разматрање и истраживање: позитивно, у правцу подстицаја за тражење решења проблема, или негативно, у правцу одустајања од истраживања појава. Ова друга, негативна „могућност“ је сасвим сигуран показатељ да је друштво дошло до таквих противречности у којима нема више простора за рационално политичко деловање и организовање, већ остаје насиље и насилно решавање проблема. Југословенско друштво карактеришу заострена економска криза, сиромашење друштва и висока незапосленост, и у току тих негативних појава друштво са определило за промене највиших правних аката — Устава СФРЈ из 1974. и Устава република и покрајина, као једно од средстава за решавање ових противречности. Тај напор није мали, јер процедура усаглашавања ставова републичких и покрајинских скупштина, и у свим даљим фазама, захтева време и стрпљење који можда неће бити адекватни резултатима у смислу побољшања постојећих проблема. Највеће тешкоће изражене су у питањима односа између република и аутономних покрајина. Изгледа да су те тешкоће дошле до таквог ступња на којем се квантитет (таксативно набрајање сукоба суверенитета) претвара у квалитет, у негативном смислу блокирања решавања друштвених проблема. Студије троице истакнутих правника, стручњака из области уставног права и судске праксе, објављена је у моменту живих расправа о проблемима федерализма у Југославији. Ова студија показује генезу садашњих односа између федерације и федералних јединица, указује на непоштовање друштвених договора и позитивних прописа и на злоупотребе од стране државних органа, као и на практична искуства других федералних држава која би требало поштовати, ако не због опортунитета, оно бар због економичности времена и финансија, о којем мала држава мора да води рачуна више него велике државе. Из правних аката других федерација може се одмах извући основни глобални закључак: Југославија је изузетак и одступа од опште тенденције јачања ингенерација савезне државе у односу на федералне јединице. То одступање има далекосежне последице — правне, економске, политичке, културне. Федерализам као облик државног уређења старији је од капитализма и социјализма, а основна карактеристика је асиметричност. На ову карактеристику често се заборављало у југословенској политичкој пракси, а неки пут и у теоријским радовима. Та карактеристика имплицитно да апсолутне правичности нема, да су одређене начелне разлике у решењима односа између федералних јединица не само легитимне, већ практично неизбежне, и да потребно јединство, ефикасност у одлучивању морају да се заснивају и на суштинскијим политичким вредностима и заједничким циљевима, а не само на формалним консензусима. Проблеми у пракси федерализма настају управо када овакви политички циљеви престају да постоје, или у пракси бивају изиграни.